

Szemes Péter

Halkuló sínverés

Rózsás János *Ködbevesző múlt* című kötetéről

Az életmű megbecsülése és az emlékezés szép gesztusa mellett ketős évforduló is indokolta Rózsás János *Ködbevesző múlt* című kötetének közelmúltbéli megjelentetését, hiszen kilencven esztendő lenne a fél évtizede eltávozott író. Túl ezen, bizonyosan az általa feldolgozott témák fontossága, a fiatalabb nemzedékek számára megismerhetővé tételének vágya is munkált a tetszetős kivitelű könyvet életre segítő Szülőföld Könyvkiadóban. E tekintetben a fedél illusztrációja, a szögesdrótba kapaszkodó kezekkel, különösen beszédes, előrevetíti a szövegek világát, hogy a történelem sodrába vetett ember küzdelme jelenik meg itt, ám az elírásokat és hibákat korrigálni kellett volna és nem szerencsés a címválasztás sem, hiszen éppen hogy nem homályba merülnek, hanem tisztán és világosan napvilágra kerülnek az egyéni (és közösségi) sors meghatározó eseményei. Feltűnő, hogy a szépirodalmi felütést történeti „esszék” követik, a zárlatban pedig alkalmi beszédek, előadások, könyvismertetések, emlékezések is helyet kaptak, így az egyébként egyértelmű kronológiai rendet követő, az életmű keresztmetszetét adó kötet fikciót vegyít a valósággal, írói teljesítményt a történeti és közéleti érdeklődéssel, melyek ekként, egy kiadványban, kölcsönösen kisebbítik egymás súlyát, és azt a látszatot keltik, mintha a teljességre törekvő szerkesztő maga sem tudta volna eldönteni, milyen jellegű kötetet szeretne összeállítani. Mindezekkel együtt értékes, az utóéletben mindenképp mérföldkőnek számító könyv született, mely a magyar Szoltsenyicin létmozaikjaival érzékletesen állít elénk egy meglehetősen sötét, szerencsére letűnt korszakot is.

A kötetet indító és címét kölcsönző írás az újpesti gyermekkor tisztaságát idézi. A személyes (és családi) sors már itt tükre lesz a közösségnek – a saját nincs kicsiben az országos nyomornak felel meg, az öröklött és tanult tisztesség illeszkedik a Nagy Háborúban koldussá lett nemzet tiszta erkölcséhez. A város pereméről – mintegy ellenpontként – a békeidő falusi idilljébe vezet át a hasonlóan szociografikus *Göcseji aratás*. A nagyszülőknél töltött ortaházi nyarak paraszti idénymunkája színter a szakrális szférájába emelkedik a novellában, hiszen a nagyapa vezetésével végzett szántóföldi „szertartás”, a mindennapi kenyér biztosítása, a Jézustól kapott ima passzusát teljesíti be. A hittel-eljegyzettség aztán átszövi a kötet egészét, annak egyfajta specifikumává válik, ez tartja meg és emeli át hősét az elé gördülő nehézségeken, az élet akadályain.

Mert innen valódi kálvária kezdődik. A második világégésben csatatérre vált ország hullámozó frontszakaszain a rosszul kiképzett levante alakulatokat is bevetették a végső összeomlás elodázása, az hazát elárasztó szovjet hadsereg megállítására érdekében. Köztük volt utcai ruhában, ócska puskájával az elbeszélő is – itt már egyértelműen a szerzővel azonos –, aki a bajtársai által énekelt bátorító dalok és a gyermekkatonaerőket lelkesedést adó pálinka mámorából kiszakadva, a szállásukul szolgáló

egykori balatonalmádi üdülő tükreben még megpillanthatja szomorú arcát, halálfélelemmel teli szemét, mielőtt fogságba esik (*Tükörjelenet*). Csak több mint hatvan esztendő távolában veheti kézhez a hivatalos iratot és szembesülhet vele, milyen háborús bűnökért ítélte 1945. február 6-án tíz év rabságra, majd élethosszig tartó szibériai száműzetésre a 3. Ukrán Hadserg katonai törvénytörvényesé. A nyelvet nem beszélte és a tolmácsolás hiányosságai miatt nem is érthette, hogy letartóztatásakor eleve szovjet állampolgárrá nyilvánították, hogy a diverzió mellett a rendszerellenes fegyveres felkelés, vagyis a hazaárulás bélyegét is rá lehessen sütni, s „jogot” nyerjen rabszolgamunkára hurcolása a GULAG táborába (*Vádirat és ítélet*). A hajnali kivégzésekkel ritkított létszámú csapattal (voltak, akiken csak a szovjet börtönökben hajtották végre a halálos ítéletet, hogy még az út viszontagságait is végigszenvedjék) 1945. február 10-én indultak Kiskőrösről Románián át a Szovjetunióba, ahova bő két héttel később érkeztek meg (*Deportálás a Szovjetunióba*). Szép és jellegzetes gesztus, ahogy az ezeréves határon átgördülő vonat rabjaként a zavarodott, félő, fázó és éhes fiú Magyarország patrónájához, a Boldogasszonyhoz imádkozik (áthallásos, hogy a Mindenkor Segítő Szűz Máriához szóló fohász a török elleni támogatás, a háború, a járvány és éhínség távoltartásának kéréséből fogant).

Az odesszai börtön után, ahol a politikaiakra szabadított köztörvényesek elvették jobb ruhadarabjait és csizmáját, áprilisban jutottak el a nykolajevi barakktáborba. Az ukrainai lágerben 22-én kezdtek dolgozni – az utolsó hazai mintájára, ennek állít emléket *Az első munkanapom szovjet kényszermunkatáborban* című írás. Az örökre felejthetetlen még több ezer, hasonlóan monoton, végtelennek tűnő huszonnégy óra követte, olyanok, melyeket a későbbi rabtárs, Szolzszenyicin rajzolt kiváló regényében, az *Ivan Gyenyiszovics egy napjában*. S ahogy ott Suhov ágyszomszédja, Aljoska, Rózsás János is a hitében keresett és talált támaszt, az otthon felidézett képe adott számára erőt a túléléshez, reményt a hazatérésre. Ezt példázza a kanizsai Felsőtemplomba visszaálmódó *Úrfelmutatás*, vagy a krisztusi áldozat nyakban viselt jelképének személyes története (*Kereszt*). De hétköznapi csodák is segítették a megmaradást, az élet tisztelőt, a szépség megbecsülésének őrzését. Egy ilyen történetet beszél el a *Születésnap*, melyben a lóp közepén nyíló lila virág, a természet ünnepi ajándéka melegíti fel az Urál őserdejének fakitermelő táborában szenvedő szívét.

A harmadik láger, ami a kötet írásaiban megjelenik, a kazahsztáni Ekibasztuzé, ahol közel négy évet töltött a szerző. A kapcsolódó szövegekben már konkrét személyek is feltűnnek, s az arcokhoz társítva mostoha emberi sorsok. A *Mirszaid* bemutatja, hogy a szovjet kommunisták rémuralma miként terjedt ki a nagy birodalom kisebb népeinek felé. Tatár származású hősnének elrabolják gyermekkorát, elszakítják családjától és vallásától, rokonait Szibériába deportálják, magát pedig – mivel a többszörösen megalázott fiatal tanító a háborúban belépett a németek által hadifoglyokból szervezett alakulatba – huszonöt évi szabadságvesztésre, további öt esztendő jogfosztásra és teljes vagyonekobzásra ítélik, a CS 91-es számú rabnak mégis az fáj legjobban, hogy elveszik tőle felesége drága sorait és a szeretteit ábrázoló fényképet. Az egy-egy epizód erejéig felvillantott társak (mint a velük bűnhődő pópák – *Az ortodoxia tegnap, ma és holnap*) mellett kiemelt figyelmet kap a később világhírnévre szert tett matematika-fizika szakos tanár: Szolzszenyicin. Ő – a *Szolzszenyicinnel Szibériában* emlékezése szerint – 1950 augusztusában érkezett az „Éhség sztyeppére”, miután Sztálinról írt sorai miatt, szovjetellenes propaganda vádjával, nyolc évre ítélték. A következő évben ismerkedtek meg és a közös érdeklődés, az olvasás szeretete is gyorsan közel hozta őket egymáshoz. A fiatal fogoly sokat tanult idősebb társától a klasszikus orosz irodalomról, melynek értékeit, termékenyítő hatását aztán később is elismerte és büszkén vállalta. Neki az orosz mindig Puskin és Tolsztoj nyelve maradt és nem rabtartóié, a haza megszállóié, majd a forradalom vérbetipróié. Végül mindketten a diktátor halálának esztendejében szabadultak és térhettek vissza övéikhez. A szerző esetében ennek folyamata fokozatosan bomlik ki a kötetben: előbb csak álmodik róla (*A rab álma*), azt követően már az utolsó táborbeli munkanapját (1953. június 18. – *Az utolsó munkanapom szovjet kényszermunkatáborban*), illetve – az érkezéssel együtt keretként – a szovjet földtől búcsúzót festi (1953. november 24. – *Hazatérés Magyarországra*), hogy egy héttel azután Kanizsára érjen. Mint írja:

„1953. december 1-jén léphettem át a szülői ház küszöbét, megtaláltam azokat, akikért a legtöbbet aggódtam, a szüleimet, testvéreimet. Már két hete itthon voltam, amikor kétségektől gyötörtén kiszaladtam a belső szobából a konyhába:

– Édesanyám, igazán itthon vagyok, vagy megint csak álmodom, mint odakint minden éjszaka? És ott a hajnali sínverés ébresztett rá a szörnyű tudatra: rab vagyok!

Édesanyám könnyes szemmel válaszolt:

– Itthon vagy, édes fiam, valóban itthon!”¹

A hazatéréssel nemcsak a személyes sors változik – a fiatalember munkába áll, megnősül és családot alapít –, de innentől, mint „büntetett előéletű”, nem térhet ki a figyelő szemek elől sem. Mégis fő céljává teszi, hogy rögzítse mindazt, amit átélt és méltó emléket állítson azoknak, akikkel átélte. Szolzsenyicin példája nyomán, elkötelezettségét zsinórmértékül véve, ennek eredményeként született meg – az 1955-re lejegyzett napló alapján – 1968 végére a *Duszja nővér* kézírata (1995-ben, majd 2001-ben jelent csak meg, illetve 2005-ben németül), 1978-ra a teljes rabság memoárja (a három kötetre tervezett anyagból szerkesztette Borbándi Gyula a *Keserű ifjúság* /1986/ és az *Éltető reménység* /1987/ könyveket, bővítve e kettő látott napvilágot *Keserű ifjúság* címmel itthon a Szabad Tér, aztán a müncheni változat ugyancsak terjedelmesebb formában *Keserű ifjúság – Éltető reménység* címmel a Püski Kiadó gondozásában /1999/), valamint az életmű koronájaként: az előbb közel négyezer (2000), utóbb további nyolcszáz (2008) magyar fogoly sorsát nyomon követő *GULAG-lexikon*. Az ezekhez kötődő, a személyesen megtapasztaltakat tágabb történeti összefüggésrendszerbe helyező írások közül – ezeket neveztük fentebb történeti „esszéknak” (mint a *Magyarok a szovjet GULAG kényszermunkatáboraiiban* vagy az *Elhallgatott és elfelejtett nemzedék*) – az előzményekre tekint, s az ifjúkorba kalauzol a 2005 októberében kiadott *Leventesors* kötet korai vázlatára. Az 1998-ban előadásként is elhangzott szöveg azért is fontos, mert a megfelelő korú nemzedék (a mai középiskolások) számára is kísérli megvilágítani az évtizedekig megbélyegzett levanteintézmény lényegét, létrejöttének körülményeit és működését. E tekintetben tehát hiánypótlónak is nevezhetjük, de éppígy haszonnal olvasható a *Magyarok az orosz birodalom fogságában* című áttekintő dolgozat, mely az 1849-től 1956-ig tartó időszakot fogja át. A kezdő dátum persze lehetett volna jóval előbbi is, hiszen Benyovszky Móricot – jóllehet a lengyel nemesi felkelésben való részvételért – például már 1769-ben Szibériába deportálták, ám érdekesebb, hogy még a leverte 56-os forradalom után is szállíthatták a Szovjetunióba embereket. Rózsás János nyilvánvalóan nekik is igazságot kívánt szolgáltatni írásával, akárcsak a kommunista rendszerek összes többi áldozatának. Szintén ez a tiszteletreméltó szándék munkál a tények kihagyását, elferdítését szóvá tevő *Elhallgatott és elfelejtett nemzedék – Történelemhamisítás és elhallgatás a tankönyvekben*, illetve *A kommunizmus magyarországi fekete könyvéhez* című szövegekben. Utóbbiban joggal nehezményezi, hogy a kapcsolódó korpuszt jegyző cseh származású szerző és a magyar szakértő még az 56-os eseményeknek is mindössze csak 27 sort szentelt, s hogy szerintük az elfogott karhatalmisták kivégzésével a felkelők „bemocskolták a forradalom becsületét”, ezért azt javasolja, hogy a hazai vonatkozásokra fókuszálva készüljön egy magyar fekete kötet is. (Azt egyébként, hogy a szerző – „könyves emberként” – természetszerűleg nyomon követte a személyesen megéltékhöz valamiképpen kötődő munkákat, jól tükrözik a beválogatott figyelemfelhívó ismertetések, kiadvány-bemutatók alkalmával elmondottak, mint *A második világháború kitörésének valós története* /Viktor Szuvorov *A jégtörő* c. könyvéről/, a *Szenvedések országútján* /Szak István GULAG-fogolynaplójáról/ vagy az *Együtt I. és II.* /Szolzsenyicin *Kétszáz év együtt* c. művének kétkötetes magyar kiadásáról/. Hasonlóképpen szól az idevágó televízió-műsorokról: Sára Sándor dokumentumfilm-sorozatáról /*Nehézsorsúak*/ vagy a róla készült 2002-es riportfilmről és ennek felvétele során rabsága ukrainai helyszíneire tett közös utazásról /*Utazás a múltba*/).

A hazatérés festését követően a kötetben mérföldkő az *Ezerkilencszázötvenhat emlékezete*, mely a budapestiekkel párhuzamos helyi történések bemutatásával a kanizsaiságot büszkén

¹ *A Megsárgult levelek – eleven emlékek* című írás bemutatja annak a három levélnek a történetét, melyek csodával határos módon eljutottak a családhoz és hírt adtak róla, hogy az elhurcolt fiú él.

valló írásokhoz vezet át. A *Hogyan lett a családunk nagykanizsai?* az új otthonra találást beszéli el – a szerb fenyegetés elől menekültek ide a Muraközéből az apai dédszülők 1918 végén –, s hogy saját kezdeti beilleszkedési nehézségei után miként zárta szívébe örökre a várost. Nem véletlen, hogy a fogságból is ide álmodta haza magát, hogy a visszatérést követően itt kezdett újra mindent, alapított családot és vállalt munkát. De nemcsak azt veszi számba, mit kapott Nagykanizsától, azt is megemlíti, mivel hálálta meg az őt nem csupán fiává, díszpolgárává is fogadó település megbecsülését és szeretetét. Kulturális és közösségi szerepvállalása mellett három dolgot emelhetünk ki. Egyrészt *A nagykanizsai Nagy-Magyarország emlékmű történetében* leírt lelkiismeretes tevékenységét, azért, hogy a város egyik mai jelképe újra méltó elhelyezést nyerjen. Másfelől itt kibontakozó minőségi írói munkásságát, amivel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Nagykanizsa – egykori végvárrendszeri pozíciójához hasonlóan – erős bástyaként kerüljön fel a magyar irodalom térképére. Végül: azt a kiterjedt kapcsolati hálót, középpontjában Szolzsenyicinnel, melynek köszönhetően a nagyvilágban is megismerhették Rózsás János otthonát. Ehhez kötődően nem kell nagyobb elismerés, mint amit az orosz író mondott a Nobel-díj átvétele utáni sajtótájékoztatón: „A GULAG-szigetecsoport ősszel megjelenő harmadik kötetében többek között megemlítem Rózsás Jánost. Éppen azért, hogy közismertté tegyem ezt a nevet, mert egy nagyon jó szándékú és tisztességes magyar fiatalember, aki velem szenvedett egy táborban (...). S akit két éve nyaggatnak, nyomorgatnak, hogy rólam szóló nyilatkozatot adjon közzé. A KGB megbízottait, s aztán a helyi hatóságokat szabadították rá, hogy csak nyilatkozzék, mindenáron és ellenem. Ám ez a magyar fiatalember mind a mai napig hallgat. Nem nyilatkozik. Képzelnék magunk elé egy ilyen vagy hasonló egyedülálló ember állapotát, aki az életét jobbra és könnyebbé tehetné azzal, hogy a KGB kívánságainak megfelelően nyilatkozik. S ő, a magyar, a tisztességes szándékú és jóakarátú magyar nem nyilatkozik tisztességtelenül...”. A kötet hátsó fedelére is választott, találó citátum a lelki nagyságot mutatja, különösen háttere ismeretében, hiszen a szovjet hatalom még arra is hajlandó volt, hogy az orosz író első (nyilván meggyőzött) feleségét és egy rangos kiadó képviselőit küldjék Kanizsára, rávenni az egykori fogolytársat Szolzsenyicinével ellentétes, azt cáfoló emlékezés összeállítására, míg a *Hogyan lett családunk nagykanizsai?* zárata a lokálpatriotizmus, a városszeretet magas hőfokát igazolja. Eszerint: „Nagy hittel hiszek abban, hogy ez a város, miként a múltban, majd a jövőben is egy pezsgő életű város lesz. (...) felvirágozik ipara, kereskedelme, hagyományos kultúrélete. Négy országhatár találkozásánál, az egymást keresztező vasútvonalak, közutak csomópontjában, a mesterséges országhatárok európai Unión belüli légiesedésével újabb virágkorát éri majd meg, ahol érdemes élni, küzdeni és vallani azt, hogy én nagykanizsai vagyok!”

Az emlékezés és emlékeztetés, a történelem sodrába vetett emberi sorsok ábrázolása, a személyes morális példa, hitvallás, nemzethűség és igaz honszerelem felmutatása mellett ez a büszkén vállalt zalaiság-kanizsaiság adja a *Ködbevesző múlt* különös értékét, s teszi azt Rózsás János életművének ékkövévé, mely megőrizz, mert a halálon is átragyog.

(Szülőföld Könyvkiadó, 2017)